
Т. Шевельова
(м. Київ)

РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА В НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЯХ БУДЖАКУ У ХІХ ст.

Однією з найчисленніших етнічних груп, яка впродовж другої половини XVIII – першої половини ХХ ст. оселялася на території України, були німці. Депортації та репресії радянської влади щодо німецького населення вже фактом свого існування зробили наукове дослідження його історії у тогочасній історичній науці такою, що займала позиції аутсайдера. І тільки за часів існування незалежної Української держави було надано значний поштовх для наукового осмислення історичної минувшини цієї етнічної групи в просторі й часі.

Однією з актуальних наукових проблем, що постає на шляху до визначення ролі та значення німецького населення в історії України, є питання його внеску й оцінки частки в етносоціальному поділі праці. Його вирішення можливе у разі детального дослідження динаміки економічних показників, особливостей та характерних ознак різних галузей сільськогосподарського виробництва німецьких колоній у різних регіонах їх оселення.

Вивчення економічного розвитку останніх розпочав О.Клаус¹. Однак у його монографії воно мало виключно описовий характер. У дослідженнях О.Величина² висвітлення динаміки сільського господарства в цих колоніях не супроводжувалося глибинним аналізом закономірностей галузевого розвитку виробництва останнього, а іменувалося лише загальною констатацією його характерних рис і тенденцій. Проте статистичні дані, які містять праці цього автора, становлять незамінне джерело для детального вивчення динаміки сільського господарства, у тому числі й тваринництва, у німецьких населеннях України.

Фрагментарним його вивченням тваринництва у цих колоніях зокрема в Буджаку, займалися відомі молдавські вчені І.А.Анцупов³, Я.С.Гросул та І.Г.Будак⁴. Їх монографії дають уривчасті відомості про стан і динаміку різних галузей скотарства у населеннях, але лише як інформація, що додається до загальної картини економічного розвитку Бессарабії.

Сучасні українські науковці, які вивчають німецькі колонії в Україні⁵, звертаються до проблем розвитку тваринництва в останніх у рамках загального описового підходу до сільськогосподарського виробництва без всебічного дослідження динаміки різних його галузей та визначення регіональних особливостей. Результати досліджень, отриманих, наприклад, у процесі аналізу розвитку скотарства в менонітських населеннях, механічно переносяться на інші регіони розміщення етносу.

Товариство було другою основною галуззю сільського господарства після землеробства у колоніях Буджацького регіону. В розвитку останнього протягом ХІХ ст. важко виділити окремі періоди, але певні особливості у динаміці його існували. До кінця 30-х рр. у німецьких населеннях Бессарабської області скотарства переважало рільництво, якщо за

критерій його оцінки брати земельні площі, які відводилися під ріллю й пасовища. Тільки з початку 40-х рр. це співвідношення змінюється на користь дільництва. Однак кількість використаних під пасовища земель не може бути показником високої розвиненості тваринництва, ступінь котрої визначається насамперед якістю худоби, способами її годівлі, динамікою зростання поголів'я різних порід останньої.

В перші роки після заселення скотарству у колоніях віддавалася перевага перед іншими видами сільськогосподарської діяльності, якщо за критерій оцінки брати відведену під його потреби кількість землі. Товарне рільництво, що було провідною галуззю виробництва в колишньому місці проживання етносу, у нових для поселенців умовах потребувало кліматичного і господарського адаптування, а також розв'язання транспортних потреб, зокрема перевезення вантажів на великі відстані, тощо. У перші роки після поселення колоніст, маючи нечисленний сільськогосподарський реманент, що був у нього в наявності, та при нестачі робочої худоби не міг розорати всю надану у його користування земельну ділянку, яка становила в середньому 60 десятин. Самостійно він міг обробити не більше кількох десятин. Під тваринництво використовувалася ще невелика ділянка площі, а це означало, що велика частина наділеної переселену землі пустувала. Не було можливостей також відразу розпочати освоєння особливо прибуткових в існуючих кліматичних умовах галузей сільськогосподарського виробництва: шовківництва, виноробства⁶, тонкорунного вівчарства, садівництва. Для цього не вистачало елементарних навичок і традицій господарювання.

Одразу після оселення колоністи звернулися до тієї галузі сільського господарства, що не вимагала особливого вміння, була добре знайома переселенцям, прекрасно відповідала місцевим кліматичним умовам, а також поширена серед корінного етносу, – екстенсивного скотарства. У колоністському господарстві частина земель використовувалася під власні потреби. І решта їх здавалася в оренду тваринникам, що приходили з Австрії, Молдавії та Валахії для випасу худоби у південній Бессарабії. Восени її переганяли назад на продаж. Таких тваринників називали кишляками. В 1818 р., наприклад, на території німецьких поселень у Буджаку пасли свою худобу 66 останніх⁷.

З моменту заснування колоній у них переважало поголів'я великої рогатої худоби, що пояснювалося перевагою традицій вирощування саме цієї породи тварин у колишніх місцях проживання поселенців. А це означало в свою чергу, що догляд за ними був знайомим і звичним. У колоніях розводилися в основному такі породи великої рогатої худоби:

1) "черкаська" або "українська", "малоросійська", яка була виведена запорізькими козаками. Ця сильна та росла порода, м'ясна і молочна, поселень, ;

2) "голландська," або "бельгійська" – вирощувалася переважно на заводах поліпшеного скотарства, молочна порода;

3) породи "франконська" й "швейцарська" розводилися здебільшого для виробництва масла та сиру на ринок;

4) "угорська" – найкраща порода у першій половині XIX ст. на

території Новоросійського краю й Бессарабії;

5. "фрісландська" порода;

6. "порода "Корніса" була виведена при схрещуванні холмогорських і поліпшених німецьких порід, відрізнялася силою, міцністю, мускулістністю, вирощували її в основному у менонітських колоніях ⁷.

В господарствах німецьких поселенців у першій половині ХІХ ст. були поширені такі породи великої рогатої худоби, які колоністи або привезли із собою, або одержали як матеріальну допомогу від уряду. Невелика частина поголів'я складалася з порід, куплених або ж виведених самими поселенцями.

Скотарство в колоніях розвивалося по двох напрямках: розведення худоби для забезпечення господарства робочою й тягловою силою: і м'ясопродуктивною та молочною. У німецьких поселеннях здебільшого вирощувалася остання, тому як робоча й тяглова сила використовувалися коні. Розводили також робочо-м'ясну худобу. Спеціально молочних або м'ясних порід у той період не вирощували. Проте велика частина худоби була м'ясних порід, а те її поголів'я, що тримали спеціально для продажу, називали гульовим. Саме вона розводилася в заможних господарствах для одержання прибутків. Цей товар збували двома способами: на ярмарках, базарах і торгах або у селищі, на місці, де продавали його скупникам. Серед німецьких поселень торговим центром була колонія Тарутине, де проводилися ярмарки і куди з'їжджалася величезна кількість купців та товаровиробників.

Динаміка зростання великої рогатої худоби протягом першої половини ХІХ ст. була наступною: в 1818 р., відразу після поселення, у бессарабських німецьких колоніях на душу населення припадало приблизно від 1 до 2 голів, в середньому на заможне господарство до 12, у середньо заможних родин – до 8, у бідних – до 5 ⁸. До 1827 р. чисельність голів на кожного жителя збільшилася приблизно до 3 голів, у менш заможних поселеннях – до 2. У родинях кількість великої рогатої худоби також зросла: в заможних – до 15-16 голів, у середньо заможних – до 8-10, в бідних – до 5 ⁹. У 1840 р. чисельність поголів'я останньої на душу населення зменшилася до 2. У середньому її кількість у німецьких поселеннях становила 1,5 голови на людину, на сім'ю приходилося в середньому в заможних – 11, у середньо заможних – до 9 ¹⁰.

З початку 40-х і до початку 60-х р. ХІХ ст. поголів'я великої рогатої худоби зменшувалося в розрахунку на душу населення й на кожне господарство. Причиною цього була зростаюча оранка та збільшення зернового господарства, що прямо відбилося на стані тваринництва. Спочатку 60-х р. на душу населення припадало 0,5 голови, на одне господарство 4-5 ¹¹. До 1870 р. поголів'я з розрахунку на останнє багатоземельне господарство збільшилося – до 7-8 голів ¹². Застій у розвитку скотарства, особливо в галузі вирощування великої рогатої худоби, який спостерігався з початку 40-х р. і тривав до кінця 60-х р. ХІХ ст., пов'язаний насамперед з воно розвивалося екстенсивно, за рахунок використання під пасовища земельних площ, а внаслідок збільшення останніх під посіви зменшувалися ті, котрі було відведено для худоби. Окрім цього, основні кормові ре-

сурси для неї одержували тільки при використанні продукції землеробства зернофураж, кукурудза, ячмінь, овес, пасовищ та тих площ, що брали участь у циклах перелогу, лугів, косовиць, вигонів, а також побічних угідь, наприклад, стерні. Спеціально трав для відгодовування худоби в німецьких колоніях Бессарабії не вирощували. Проте виявилось, що розведення її за допомогою старих методів вигодовування за рахунок розширення пасовищних площ стало неможливим. Необхідно було міняти систему останнього й переходити до більш прогресивних і ефективних методів господарювання.

Крім основної продукції, одержуваної від розвитку тваринництва (м'яса та молока), воно поставляло ще велику кількість інших товарів. Це шкіри сирі й сухі (оброблені та необроблені), які йшли на відповідні фабрики російської імперії й за кордон, сало¹³, вироблення м'ясних і молочних продуктів та сиру. Однак сироваріння й маслоробство не одержали широкого поширення у середовищі поселенців. Вторинна переробка продуктів тваринництва в колоніях розвивалася слабко, була мало орієнтована на ринок і не давала великих доходів, що у свою чергу також гальмувало розвиток останнього в поселенських господарствах.

Конярство в німецьких колоніях одержало набагато більший розвиток, ніж у селищах державних селян. Це визначалося насамперед тим, що коні використовувалися в як робоча й тяглова сила. Основною породою, що вирощували в поселеннях, була отримана в наслідок схрещення місцевих порід з фрісландськими та нормандськими конями. Це були дуже витривалі, стрункі та красиві тварини¹⁴. Розведенням їх на продаж займалися тільки у самих заможних і багатих господарствах. Таких коней, продавали в основному на ярмарках у Бессарабії переважно в Бельцях, Кагулі, Тарутиному.

Поголів'я коней у німецьких колоніях у першій половині XIX ст. зростало так: у 1818 р. в середньому на одну родину та господарство приходився 1, у кращому випадку – 2, в самих багатих господарствах кількість їх доходила до 10 голів¹⁵; у 1827 р. поголів'я набагато збільшилося. Так, на одне господарство припадало 2 коні, у більш заможних – 3-4¹⁶. До 1830 р. в поселеннях з'явилися й перші племінні заводи, що спочатку являли собою великі табуни, які господарі вирощували з метою подальшого продажу. В 1840 р. кількість коней у середньому на господарство становила 3 голови¹⁷. В 1862 р. – 4 голови¹⁸, у 1870 р. – 4-5¹⁹. Стабільний розвиток конярства в колоніях забезпечувався швидким розвитком так рільництва і збільшенням оранки. А це спричиняло необхідність збільшення поголів'я коней, які використовувалися як робоча і тяглова сила.

Вівчарство на території Буджака почало розвиватися після 1820 р.²⁰. Приблизно в той же період воно з'явилося й у господарствах німецьких поселенців. Розводили в колоніях грубошерсті та тонкошерсті породи овець. Основними грубошерстими були: цигайська, що мала довгу вовну і звичайна волоська або степова, виведена в наслідок схрещування малоросійської породи зі старою, що здавна існувала на території Бессарабії. З тонкошерстих овець у регіоні вирощували мериносів. Ця тонкорунна порода Бессарабії з'явилася лише у 1828 р.²¹. В 1827 р. поголів'я

овець у німецьких поселеннях становило в заможних – таких, як Кульм, Тарутине, Березине – приблизно до 10 голів на родину, в менш заможних – 4-5, у бідних – 2-3. При цьому розводили в той час тільки простих волоських овець²². У 1840 р. почали вирощувати й тварин цигайської породи. В середньому загальна їх кількість на сім'ю збільшилася до 16-22. При цьому частка цигайських овець становила 1-2 голови на 2 господарства²³. В 60-і р. ХІХ ст. чисельність простих грубошерстих порід різко знизилася. Наприклад, у 1862 р. на господарство припадало близько 8 звичайних волоських овець, але значно збільшилася кількість тонкорунних – до 4-5 голів на відповідно²⁴. В той період загальна чисельність овець різних порід у господарствах німецьких колоністів різко знизилася. Кількість їх поголів'я залежала від площі кормових угідь, що залишалася після вигодовування великої рогатої худоби та коней. Тому-то і зниження чисельності овець було закономірним явищем при швидко зростаючому та дуже прибутковому зерновому господарстві. Однак тримати цих тварин у господарстві було набагато вигідніше, ніж будь-яку іншу худобу, тому що кліматичні умови дозволяли ледве не круглорічний випас останніх. Крім того, вівці могли пастися після інших порід худоби.

Вівчарство в Бессарабії було шерсте-м'ясо-молочним. Розведення овець сприяло розвитку ще й інших галузей господарства. По-перше, з них одержували смушок (шкіри тільки що народжених ягнят) і хутро, що йшло на виготовлення різних предметів одягу. По-друге, цигайська вівця давала багато вовни, що продавалася митою або немитою (чесаною та нечесаною). До 40-х р. ХІХ ст. вона цінувалася й на закордонних ринках. Однак у 50-х р. попит на неї так упав, але то водночас став розширюватися внутрішньо російський ринок вовни та промисловості, що займалася її обробкою. Це на далі сприяло розвитку цього виду підприємництва, а значить, і стимулювало розвиток вівчарства. Правда, на території Бессарабії ринку для збуту вовни не існувало. По-третє, овече молоко цінувалося насамперед як сировина для виготовлення бринзи, для виробництва котрої будувалися сироварні. Вони стали основою для розвитку промислового сироваріння, що почало розвиватися у Бессарабії з 60-х р. ХІХ ст.

Свинарство з перших років заснування німецьких поселень до середини ХІХ ст. не стало галуззю тваринництва, яка була б зорієнтованою на ринок. Вирощування свиней вимагало великих кормових витрат та догляду. Тому свинарство розвивалося тільки в тих кількостях, які необхідні були для прогодування своєї родини. Так, у 1818 р. в кожному господарстві тримали у середньому по 2 свині. Однак були колонії, де на три господарства приходилася тільки одна голова²⁵. В 1827 р. кількість поголів'я не змінилася²⁶ в порівнянні з 1818 роком, тому, що кількість кормів для розведення свиней безпосередньо залежала від розвитку зернового господарства. Тож поголів'я цього виду домашньої худоби стало зростати тільки з розвитком рільництва. В 40-і рр. воно становило 8-10 тис., а вже у 60-і рр. збільшилося до 30-34 тис. голів²⁷.

Усі галузі тваринництва в німецьких колоніях Буджацького регіону

у першій половині ХІХ ст. розвивалися екстенсивно – тільки за рахунок збільшення пасовищних площ і використання кормів, дарованих природою. Це призвело його в середині ХІХ ст. до кризи, подолання якої було можливим тільки при введенні нових методів господарювання, використання нових на той момент сільськогосподарських технологій – таких як вирощування кормів та фуражу для утримання худоби, виведення й селекціонування нових порід, повна переорієнтація скотарства на потреби ринку як внутрішньоімперського, так і зовнішнього, створення підприємств з переробки продуктів останнього.

Тваринництво в той період цілком залежало від рільництва й розвивалося за залишковим принципом, коли землі, які не можна було розорати, використовувалися для випасу худоби. До того ж її у поселеннях вирощували тільки для потреб власного господарства та споживання. Отже, скотарство в німецьких колоніях Буджаку так і не набуло рис ринково зорієнтованої галузі сільськогосподарського виробництва. Що й позначилося на його розвитку від високої продуктивності на початку 40-х рр. до занепаду на початку 60-х рр. та наступного незначного піднесення на початку 70-х рр. ХІХ ст. Роль галузі в системі сільськогосподарського виробництва колоній Буджацького регіону не сприяла впровадженню нових методів і технологій у вирощуванні худоби. Проте, незважаючи на відносний занепад у тваринництві, його стан залишався найкращим у Бессарабії саме в німецьких поселенців. За кількістю худоби у розрахунку на душу населення вони випереджали всі інші категорії селянства. Однак у порівнянні з німецькими колоніями інших регіонів України скотарство в Буджацькому регіоні розвивалося найповільніше й давало найменший прибуток. Так, у 1852 р. від продажу вовни найбільший прибуток отримали німецькі поселенці Молочанської менонітської, Молочанської, Березанської та Хортицької колоністських округ, найменший – Саратовської й Кучурганської. В Буджацькому регіоні доходи від продажу останньої були одними з найнижчих²⁸. Це значно впливало на загальний добробут поселенців і ставило їх у ранг найбільш бідних серед німецького населення України в середині ХІХ ст.

¹ Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – С - Пб., 1869. – 556 с.

² Велицын А.А. Немцы в России. – С. Пб., 1893. – с.280.

³ Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870). – Кишинев, 1978. – 234 с.; Анцупов И.А. Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812-1870 гг.). – Кишинев, 1966. – 262 с.

⁴ Гросул Я.С., Будаг И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861). – Кишинев, 1967. – 399 с.

⁵ Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995. – 271 с.; Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) // Под ред. С.И. Бобылевой. – Днепропетровск, 1999. – 231 с.

⁶ Matthai Fr. Die wirtschaftlichen Hilfsquellen Rusland und deren Bedeutung fur die Gegen-

-
-
- wart und die Zukunft. – Dresden, 1883. – 185 s.; Анцупов И.А. Аграрные отношения. – 39 с.
- 7 Скальковский А.А. Взгляд на скотоводство Новороссийского края. // Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1850. – Ч.30. – 362-365 с.
  - 8 Анцупов И.А. Указ. сом. – с.37.
  - 9 Національний Архів Республіки Молдова, м.Кишинів дай - НАРМ. – Ф.305, оп.1, спр.236, арк.27-28.
  - 10 Велицын А.А. Указ. сом. – 280 с.
  - 11 Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета. В 3 т. – Т.1. – Кишинев, 1864. – 75 с.
  - 12 Егунов А.Н. Бессарабская губерния в 1870-1875гг. – Кишинев, 1878. – 98-100 с.
  - 13 Скальковский А.А. Указ. сом. – 367-368 с.
  - 14 Скальковский А.А. Указ. сом. – 397 с.
  - 15 Анцупов И.А. Указ. сом. – 37 с.
  - 16 НАРМ. – Ф.305, оп.1, спр.236, арк.27-28.
  - 17 Велицын А.А. Указ. сом. – 280 с.
  - 18 Записки Бессарабского Обласного Статистического Комитета – 75 с.
  - 19 Егунов А.Н. Указ. сом. – 98-100 с.
  - 20 Скальковский А.А. Указ. сом. – 381 с.
  - 21 Там же. – 373-375 с.
  - 22 НАРМ. – Ф.305, оп.1, спр.236, арк.27-28.
  - 23 Велицын А.А. Указ. сом. – 280 с.
  - 24 Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета – 75 с.
  - 25 Анцупов И.А. Указ. сом. – 37 с.
  - 26 НАРМ. – Ф.305, оп.1, спр.236, арк.27-28.
  - 27 Анцупов И.А. Государственная деревня – 216 с.
  - 28 Кулинич І.М., Кривець Н.В... Вказ. Праця. – 77 с.

